

Философи, шашин судлал-ХІV
ЧИНГИС ХААНЫ “БИЛИГ СУРГААЛ” ДАХЬ

СЭТГЭХҮЙН ЛОГИК ШИНЖҮҮД

Шиэ Шиу Лань (Цэнхэр) – докторант

Өвөр Монголын Их Сургууль

Түлхүүр үг: Сэтгэхүй, Чингис хааны билиг сургаал

Гол агуулга: Тус өгүүлэлд “Чингис хааны билиг сургаал”-д илэрхийлсэн сэтгэхүйн шинж чанарыг орчин үеийн логикийн үүднээс судлан шинжилсэн болно.

Эртний монголчуудын “билиг” буюу “оюун билиг” нэн цаашлаад “Чингисийн билиг”-ээр нэрлэгдсэн “билиг сургаал” бол монголчуудын оюун санааны томоохон өв сан билээ. Эртний “билиг сургаал” гэдэг утгаараа оюун сэтгэхүй, логик, монголын гүн ухааны түүхээс улбаатай судлагдаж байна. Хэрвээ монголын гүн ухааны түүх байна гэдгийг зөвшөөрдөг л юм бол энэхүү түүхийн гүн ухааныг даруй эртний монголчуудын “билиг сургаал” хэмээх биеэ даасан соёл түүхийн том уурхайг нээхээс өөр аргагүй билээ.

Мэдээж “сэтгэхүй” гэдэг үг нь “сэт” гэдэг язгуур үгээс үүсч хүний сэдэлт сэрэхүйгээр дамжиж сэтгэлийн оронд танилт ухамсар үүсгэдэг. “Сэтгэх” байхгүй бол хэрэг бодисын үзэгдлийг нэвтэлж мөн чанар, хөгжлийн замыг мэдэж чадахгүй. Сэтгэхүйн тухайд өөр өөр тайлбарууд байдаг. “Дундад улсын нэвтэрхий бичиг, гүн ухааны боть”-д: “Сэтгэхүй бол хоёр зүйлийн агуулгатай, өргөн утгаараа бодистой харьцангуйгаар оршдог оюуны танилттай тэнцүү утгатай категор болно”¹⁶⁰ гэжээ. Энэ нь мөнхүү гүн ухаантнуудын сэтгэхүйн тухай үзэл санаа болно. “Гүн ухааны үгсийн толь”-д: “Сэтгэхүй бол оюуны танилт, голдуу үзэл санааг заадаг. Эсхүл оюуны үйл ажиллагааны явц дахь бодлогошролыг заадаг байжээ. Чингис хааны билиг сургаал нь логикч чанараар тун чанга байж, нарийлан задлан шинжилбэл голдуу сэтгэхүйн тодорхой чанарын шинж, сэтгэхүйн холбогдол бүхий чанарын шинж, сэтгэхүйн нэгдэлт чанарын шинж, сэтгэхүйн тогтолцоот чанарын шинж зэргээрээ илэрхийлсэн байна гэж үзэв”.

Нэг. Чингис хааны билиг сургаал нь сэтгэхүйн тодорхой чанарын шинжтэй байдаг. Сэтгэхүйн тодорхой чанар гэдэг бол ямар нэгэн хэрэг учирьг сэтгэх, сэтгэхүйн явцдаа өмнөх хойдох нь авцалдаж, дэс дараа тодорхой, эмх цэгцтэй байх явдал болно. Чингис хааны билиг сургаалд сэтгэхүйн тодорхой чанар тун хүчтэй илэрхийлсэн байдаг. Жишээлбэл:

“Арга билгийг эс мэдвээс

Алаг доорхи ямааны өнөөхнийг

¹⁶⁰ *Хятад улсын их нэвтэрхий бичиг, гүн ухааны боть. Хоёрдугаар боть. Хятад улсын их нэвтэрхий бичгийн хэвлэлийн хороо, 1994. 828 дахь тал*

Алж идэхүйеэ бэрх болой

Арга билгийг мэдвээс

Уулан дор бөх явах

Аргалын зулзагыг

Алж идэхүйеэ хялбар болой”¹⁶¹. Тус сургаалд арга билгийн чухал чанарыг өгүүлэхдээ, арга билгийг эс мэдэх ба арга билгийг мэдэх хэмээх эсрэг тэсрэг хоёр талаас харьцуулан ярьсан боловч арга билгийг мэдвэл биелүүлэхэд хүчир, шийдвэрлэхэд төвөгтэй явдалыг ч биелүүлж чадна гэх үзлээ ил тодорхой илтгэж, сэтгэхүйн тодорхой шинж илт байна. <<Архинд согтсон хүн бээр нүд нь балайран, юуг ч олж үзэх нь үгүй. Чих нүд дүлийрэн хашхирах дууг ч сонсоход үгүй, хэл нь хэлгийрэн үг асуухуй дор ч хариулан эс чадмой. Тэрээр согтсон үед үхэл дор хүргэсэн лүгээ адил, сууж чадахгүй, толгой тархи нь зөнөсөн муудсан хүнтэй адил болох ажгуу. Архи уухуй дор сайн үйл хэмээн алга, Мөнхүү ой ухаан, баатар зоригыг үл нэмэгдүүлмой. Сайн сайхан суртал эрдмийг ч төрүүлэн үл чадмой. (Хүн архинд согтсон үед гагцхүү) Муу хэрэг үйлдэн, хүн алах, хэрүүл зодоон гаргахыг л мэддэг болой. (архи) Эрдэм мэдлэг ур чадлыг алдагдуулан, зам мөр дор харш саад болмой. Архинд шунагсад бээр харгуй мөрөө гэж, Хоол будаа, хувцас дээлээ галд хаяж, усанд (шидэх) ажгуу. Улсын эзэн архинд шунаваас, төрийг түшин, билиг хийгээд хүнд чухал хууль ёсыг буулган үл чадмой. Өрлөг түшмэд архинд шунаваас, аравт, зуут буюу мянгатаа ахлан үл чадмой; Хишигтэн цэрэг архинд шунаваас чанд яллагдан торгогдох болой>>¹⁶². Дээрх сургаалд архи дарсанд сайн үйл алга гэдгээ ярихдаа, биеийн эрхтэн дэх хөнөөл, ой ухаан дахь хөнөөл, үйл ажиллагаан дахь хөнөөл, жич хаан эзэн, өрлөг түшмэд, хишигтэн цэргийн архинд шунахын үр дүнг зэрэгцүүлэн жагсааж, өмнө хойныг тун сайн авцалдуулж хэлбэрийн хувьд эмх журамтай, сэтгэлгээний хувьд нэн ил тодорхой болгож чадсан нь сэтгэхүйн ил тодорхой чанар чанга гэдгийг гүйцэд харуулсан байна. Энэ нь ёстой л монгол сэтгэхүйн уг чанар юм билээ.

Хоёр. Чингис хааны билиг сургаал нь сэтгэхүйн холбогдолт чанарын шинжтэй байдаг. Сэтгэхүйн холбогдолт чанар гэдэг бол ямар нэгэн хэрэг учрыг сэтгэх сэтгэхүйн явцад тэрхүү хэрэг учир, үзэл сэтгэлгээтэй холбогдол бүхий зүйлд суурилж, өөрийн сэтгэлгээгээ илтгэх явдал болно. Чингис хааны билиг сургаалд холбогдолт чанарын шинж маш түгээмэл харагдаж байна. Жишээлбэл,

“Нохой хэдийгээр цөөн хүчилбэлч

Гурав ба Дөрөвөөр түрмой

¹⁶¹ Алтан товч. Тулган харьцуулж тайлбарласан Цойж. Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо. 1999, 409 дэх тал

¹⁶² Рашид-Ад-дин. Судрын чуулган. Нэгдүгээр боть. 1983. 354 дэх тал

Өөр зуураа зууралдахын тулд
 Үл сүргэлж
 Хонь хэдийгээр олон хүрэлбэлч
 Хоёроос илүү үл төрөюу
 Өөр зуураа үл зууралдахын тулд
 Мянган ба түмэн ба болж сүрэглэж
 Улс харчуул нохой мэт зууралдахын тул
 Дээдсийн сэтгэл үл амруулноу
 Хонин мэт сүргэлдэж явбаас

Дээдсийн сэтгэл амирлах бөлгөө¹⁶³. Энэ сургаалд нэгдэн нягтрахын чухал нохой, хонины үл сүрэглэх хийгээд сүрэглэх шинжинд суурилж, нэгдэн нягтралыг эрхэмлэхийг сургамжлахдаа сэтгэхүйн холбогдолт чанарын шинж тод харагдана.

“Алд бие минь амсу хэмээвээс
 Аху төр минь алдруузай
 Бүтэн биен минь амсу хэмээвээс
 Бүрэн улс минь сандруузай
 Алд бие минь алжааваас алжаатугай
 Ахуй төр минь бүү алдартугай
 Бүтэн бие минь зовбоос зовтугай
 Бүрэн улс минь бүү сандартугай”¹⁶⁴

Тус сургаалд ч бие хийгээд төрийг холбон сэтгэж түүний харьцааг нь нотлон гаргсан нь мөнхүү сэтгэхүйн холбогдолт чанарын шинж илэрхий баяа. Энэ нь мөнхүү монгол сэтгэхүйн төрт чанар ийм байна.

Гурав. Чингис хааны билиг сургаалд сэтгэхүйн нэгдэлт чанарын шинжийг ч олж харна. Сэтгэхүйн нэгдэлт чанар бол асуудлыг сэтгэх явцад үзэл санаа нь өмнө хойно уялдаа холбоотой өөр хоорондоо зөрчилдөхгүй байхыг батлах шинж болно. Чингис хааны алдар нэр нь түүхэнд үлдэж, цаг үеийг заагласан “нэгэн үеийн тэнгэрлэг хөвгүүн” болж чадсан нь олон талын учир ёс байх боловч үзэл санааных нь зөв жолоодлого бол хамгийн чухал шалтгаан болох юм. “Үзэл санааны гялбаа нь ард түмний энэхүү хөндөөгүй газарт үнэнхүү тусахтай зэрэг Германчууд даруй хүн болон чөлөөлөгдөж болно” хэмээн К.Марксийн үзэл санааг нотлон өгүүлжээ. Мэдээж Чингис хааны билиг сургаалийн сэтгэхүйнх нь үр бүтээлд багатах эрэлхэг баатарлагыг эрхэмлэх хиан зориг санаа, үнэнч шударгыг эрхэмлэх журамт сэтгэлгээ,

¹⁶³ Алтан товч. Тулган харьцуулж тайлбарласан Цойж. Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо. 1999, 405 дахь тал

¹⁶⁴ Алтан товч. Тулган харьцуулж тайлбарласан Цойж. Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо. 1999, 428 дахь тал

нэгдэн нягтрахыг эрхэмлдэх эв эеийн сэтгэлгээ, эрдэмтэн чадвартныг эрхэмлэх оюунт сэтгэлгээ, төр засгийг эрхэмлэх улсаа бэхжүүлэх төрийн сэтгэлгээ, эмэгтэйчүүдийн тухай хүмүүнлэг сэтгэлгээ зэргийг анхааран шинжилбэл эцсийн зорилго нь их монголын төрийг цогцлоон бэхжүүлэхэд төвлөрдөг.

“Бие нь хураатал

Сэтгэл нь хураагтун

Сэтгэл нь хурааваас

Бие нь хаа одох уу?”¹⁶⁵

Өргөн далайн олом зорь

Хол хэмээн бүү цөх

Явбаас хүрюү

Хүнд хэмээн бүү цөх

Өргөвөөс даагдауу

“Мах идэх шүд аманд нь

Хүмүүн идэх шүд сэтгэлд нь

Бие бөх бөгөөс ганцыг ялгауу

Сэтгэл бөх бөгөөс олныг ялгауу”¹⁶⁶ гэх мэтчилэн “Билиг сургаал”-уудыг судлахад утга хийгээд сэтгэлгээ нь өөр юм шиг боловч эчнээ агуулга нь мөн ч их Монголын төрийг цогцлоон бэхжүүлэхийн төлөө үйлчлэх дээр нэгдэж байхыг тодорхой олж харна. Үүнээс үзэхэд Чингис хааны билиг сургаал нь дээд хэмжээний сэтгэхүйн нэгдэлт чанарын шинжтэй байж, энэ нь монгол сэтгэхүйн нармай чанар билээ.

Дөрөв. Чингис хааны билиг сургаалд сэтгэхүйн системт чанарын шинж илэрхий буй. “Хэрэв архийг зогсоон эс чадваас Сард гурвантаа согттол ууж болмой. Гурвантаа уун хэтрүүлбээс даруй осолдмой. Хоёронтоо ууваас яг болмой. Нэгхэн удаа ууваас нэн сайн болой. Өчүүхэн төдий ч үл ууваас түүнээс сайн нь үгүй болой. Гэтэл ийм үл уухуй хүмүүнийг хамгаас эрж олох буй? Хэрэв ийм хүмүүн аваас хүнд хэрэглэгдэх ёстой болой”¹⁶⁷. Тус сургаалд урьдаар “хэрэв архийг эс зогсоон чадваас Сард гурвантаа согттол ууж болмой” хэмээн архи уухаан зогсоон эс чадах нөхцөл дэх үзэл санаагаа ерөнхийлөн сургамжилж, дараа нь “Гурвантаа уун хэтрүүлбээс даруй осолдмой. Хоёронтоо ууваас яг болмой. Нэгхэн удаа ууваас нэн сайн болой. Өчүүхэн төдий ч үл ууваас түүнээс сайн нь үгүй болой” хэмээн дөрвөн талаас нь задлан, эцэст нь “Өчүүхэн төдий ч үл ууваас түүнээс сайн нь үгүй болой. Гэтэл ийм үл уухуй хүмүүнийг хамгаас эрж олох буй? Хэрэв ийм хүмүүн аваас хүнд

¹⁶⁵ Мөн тэнд. 401 дэх тал

¹⁶⁶ Алтан товч. Тулган харьцуулж тайлбарласан Цойж. Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо. 1999, 453 дахь тал

¹⁶⁷ Г.Намжил. Чингис хааны засаг ба билэг. Өвөр монголын соёлын хэвлэлийн хороо. 1981, 189 дэх тал

хэрэглэгдэх ёстой болой” хэмээн нэн дээд хэмжээгээр хураангуйлан сэтгэлгээгээ илэрхийлсэн нь сэтгэхүйн оногдохуй нэг бүхэл цогцод ерөнхийлөн шилжиж, дараа нь задлан, хамгийн сүүлд нь нэн дээд шатны хураангуйлал гэдэг сэтгэхүйн системт чанарын шинжийн бүр төлөв илэрч байх учиртай.

“Хадагтай хүмүүн гурван эртэй болой

Аль гурван эр хэмээвээс

Тэргүүн, төр эр буй

Түүний хойно нэр эр буй

Түүний хойно авсан эр буй

Гурван эр хэмээгдэх нь энэ

Төр эрийг хатуужваас

Нэр эр бэлэн эсэн хүү буй

Бэлэн нэр эрийг бэхэлвээс

Авсан эр хол ангитан

Алс хамига одох уу?”¹⁶⁸

Дээрх сургаал ч “Хадагтай хүмүүн гурван эртэй болой” гэдгээ урьдаар, харин дараа нь “Аль гурван эр хэмээвээс Тэргүүн, төр эр буй Түүний хойно нэр эр буй Түүний хойно авсан эр буй Гурван эр хэмээгдэх нь энэ” хэмээн задлан, хамгийн сүүлд нь “Төр эрийг хатуужваас Нэр эр бэлэн эсэн хүү буй Бэлэн нэр эрийг бэхэлвээс Авсан эр хол ангитан Алс хамига одох уу?” хэмээн дахин хураангуйлж, үзэл санаагаа илэрхийлсэнд сэтгэхүйн системт чанарын шинж илэрч эртний монголын арга билгийн сэтгэлгээний тавилан ийнхүү суурь хатгаж суудал залжээ.

Мэдээж сэтгэхүйн тодорхой чанар бол сэтгэхүйн самуурлаас сэргийлэх, асуудалд дунджийг тогтоох зарчим мөн. Холбогдолт чанар бол хүмүүсийн сэтгэхүйг гол сэдвээс хазайхаас сэргийлж, гол сэдвээ тойруулан хамаа бүхий асуудлыг холбогдуулан сэтгэх зарчим мөн. Нэгдэлт чанар бол сэтгэхүйн өмнө хойноо авцалаатай үгүйг, өөр хоорондын зөрчлөөс сэргийлсэн зарчим мөн.

Чингис хааны билиг сургаал бол чингис хааны оюун сэтгэхүйн чухал нэгэн илэрэл мөн. Хэдийгээр энэ нь дүрслэг чанараар бялхам боловч түүнээр дамжуулж гүн гүнзгий ёс учир, нягт чанга логикч чанар байхын илэрхий утгыг олж харна. Үүнээс дүгнэж үзвэл монголчуудын эртний сэтгэлгээний онцлог нь “билиг сургаал”-ын хэлбэрээр дүгнэгдэн буй. Чингисийн төр гүрний “оюун билиг”, “ухаан билиг”-ийн логик дүр нь тэр байжээ. Мэдээж

¹⁶⁸ Алтан товч. Тулган харьцуулж тайлбарласан Цойж. Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо. 1999, 385 дахь тал

Философи, шашин судлал-ХІV эртний “билиг сургаал”-ын логик ангилалд удам билиг, тотем билиг¹⁶⁹, хутаг билиг, эш билиг, сурвалж билиг, засаг билиг хэмээх маш арвин байдаг боловч, монголчууд ХІІІ зуунд Чингисийн “төр билиг” нь түүн долдугаар онол (оюунт билиг) байсныг одоогоор монголын түүхийн гүн ухаанаар судлах хэрэгтэй гэдгийг энд хэлэх нь зүйтэй.

НОМ ЗҮЙ

Алтан товч. Өвөр монголын ардын хэвлэлийн хороо., 1999

Г.Намжил. Чингис хааны засаг ба билиг. Өвөр монголын соёлын хэвлэлийн хороо., 1981

Т.Өлзий. Эртний монголчуудын тотемын соёл сэтгэхүй. Өвөр монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо., 2012

Рашид-Ад-дин. Судрын чуулган. Нэгдүгээр боть., 1983

Хятад улсын их нэвтрэхий бичиг, гүн ухааны боть. Хоёрдугаар боть. Хятад улсын их нэвтрэхий бичгийн хэвлэлийн хороо.

内容摘要

本文从现代逻辑学视角研究论证成吉思汗箴言所体现的思维的清晰性、思维的连贯性、思维的一致性、思维的系统性等特征。

¹⁶⁹ Т.Өлзий. Эртний монголчуудын тотем соёлын сэтгэхүй. Өвөр монголын сурган хүмүүжлийн хэвлэлийн хороо. 2012, 117 дахь тал